

УДК 321.7:[004:007]

DOI:10.53317/2786-4774-2021-1-6

Перевтілення демократії в інформаційну добу: роль нових медіа та громадянського комунікування

Анотація. Стаття ставить за мету окреслити перетворення у функціонуванні сучасної демократії як форми правління, дослідити вплив сучасних медіа на механізми її втілення. Оцінюється завдання щодо збереження її основоположних принципів у період інформаційної революції (перш за все у медіасфері) та змін форм і способів комунікування громадян у перебігу політичної взаємодії. Теоретико-концептуальною основою для розгляду вказаних процесів обрано модель „моніторної демократії”, в основі якої лежить „idea of the monitorial citizen” і яка обумовлена швидким зростанням різноманітних позапарламентських (позапредставницьких) механізмів контролю влади. Серед них для нас найважливішим є швидкий розвиток медійних інструментів, а саме – соціальних мереж. Імператив виборів, політичних партій та парламентського життя, типових для представницької демократії протягом останніх двох століть історії цивілізації, нині поступається потенціалу інших суб’єктів суспільного життя впливати на політичні рішення громадян. Також автор вказує на ту обставину, що технологічні компанії, які сконцентрували в собі як інформаційну – мікротаргетоване постачання інформації на основі психологічного профайлінгу, – так і бізнес-діяльність, демонструють

новий феномен, який оцінюється громадянами як найбільш компетентний та етичний центр тяжіння і довіри. Водночас уряди, незалежні громадські інституції та традиційні медіа сприймаються як менш компетентні та етичні. Така концентрація в одному суб’єкті (невелика група технологічних компаній) інформаційного та корпоративного впливу є новим викликом для демократії. Відповідно, базові принципи, що забезпечують її функціонування як найбільш успішної форми правління, а саме: виборність і контроль влади, захист прав людини, участь громадян у політичному житті та управлінні, верховенство права та підзвітність владних установ, запобігання узурпації владних повноважень – сьогодні зазнають теоретичного переосмислення, втілюються у нових політичних практиках. Крім того, вони (засади демократії) торпедовані негативними явищами періоду трансформації та політичної турбулентності, серед яких найбільш загрозливим є популізм в усіх його проявах.

Ключові слова: представницька демократія, моніторна демократія, медіакратія, конструктивна журналістика, громадянське комунікування, соціальні мережі.

Сергій Даниленко,
доктор політичних наук,
доцент,
Інститут міжнародних
відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3873-2525
danilenko_s@univ.kiev.ua

Serhiy Danylenko,
Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Institute Of International
Relations Taras Shevchenko
National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-3873-2525
danilenko_s@univ.kiev.ua

Transformation of democracy in the information age: the role of new media and civic communication

Abstract. The article aims to outline the transformation in the functioning of modern democracy as a form of government, to explore the influence of modern media on the mechanisms of its implementation. The issue is raised about the preservation of its fundamental principles during the information revolution (primarily in the media sphere) and changes in the forms and methods of communication of people during political interaction. The model of „monitoring democracy” was chosen as the theoretical and conceptual basis for considering these processes, which is based on the „idea of a monitoring citizen” and which is caused by rapid growth of various extra-parliamentary (non-representative) mechanisms of government. Among them, the most important for us is the rapid development of media instruments, namely social networks. The imperative of elections, political parties and parliamentary life, typical for representative democracy over the last two centuries of the history of civilization, is now far behind the capacity of other actors of public life to influence the political decisions of citizens. The author also points to the fact that technology companies, which have concentrated both information – microtargeting supply of information based on psychological profiling, and business activities, demonstrate a new phenomenon, which is assessed by citizens as the most competent and ethical center of gravity and trust. At the same time, governments, independent public institutions and traditional media are perceived as less effective and ethical. Such a concentration of information and corporate influence in one actor (a small group of technology companies) is a new challenge for democracy. Respectively, basic principles that ensure its functioning as the most successful form of government, namely – election and control of power, protection of human rights, participation of citizens in political life and governance, rule of law and accountability of government agencies, prevention of usurpation of power – nowadays experience theoretical rethinking, and are embodied in new political practices. In addition, they (foundations of democracy) are torpedoed by negative phenomena of the period of transformation and political turbulence, among which populism in all its manifestations is the most threatening.

Key words: representative democracy, monitoring democracy, mediocracy, constructive journalism, civic communication, social networks.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Твердити, що українське суспільство остаточно визначилося зі своїм політичним статусом – політичний клас загалом монолітний у своїх намірах та діях, об'єднаний спільною ідеологією, а громадяни у своїй активній більшості поділяють його ініціативи і при цьому довіряють йому, беручи участь у суспільно-політичному житті, підтримують форми державного управління та економічну модель, – сьогодні у наукового та експертного товариства немає підстав. Декларуючи демократичний транзит, Україна долає цей шлях „цивілізаційними манівцями”. Національний історичний поступ ускладнюється ще й тим, що сама демократія зазнає трансформацій та торпедується у політичному вимірі – популізмом (зокрема, трампізм (США), джестеризмом (Україна, Гватемала – Джиммі Моралес, Італія – Беппе

Грілло) та новітнім авторитаризмом (путінізм: Росія, Угорщина, Туреччина), лівим державним капіталізмом (Китай)). Схожа картина і в економічному сенсі – пандемічна криза, в екологічному – зміни клімату та потреба у рішучих спільних рішеннях провідних країн світу, а також бізнесовому – корпорації становлять конкуренцію державам у питаннях перегляду засад демократичного правління, його цінностей та принципів (media-dominated governing system), а демократичні процедури у більшості випадків повільні та потребують процедурного часу. У нашому дослідженні ми рухатимемося у річищі тієї ідеї, що техніки та інструменти суспільств, насичених медіа як базовою складовою інформаційної доби, використовуються різними силами (політичними, бізнесовими та громадськими) таким чином і з такими цілями, що це породжує зміни демократії [1]. А демократичний потенціал медіа, особливо мережевих, як інституції з контролю за владою та універсальним інструментом для поширення думки кожного громадянина – громадянським комунікуванням, викликає однаковою мірою як захоплення, так і загрозливі очікування про їх „декаданс”, який виявляє себе в інформаційній нерівності та комерціалізації. При цьому не абсолютизуємо думку частини медіафетишистів, що поступ демократії як форми правління та способу урядування зумовлюється винятково рівнем комунікативних можливостей у певному суспільстві (Джон Кін). Нас цікавитиме також феномен довіри, який, скажімо, за умов представницької демократії є вибором на основі поінформованості про тих, хто представлятиме наші інтереси. Нині вона (довіра) зміщається у напрямі до бізнесу, де домінують, знову-таки, технологічні компанії, що контролюють медіапростір, а також збір і обіг персональної інформації про мільярди людей, яку можна згодом запропонувати на політичному ринку (до прикладу, Cambridge Analytica (CA)).

Огляд останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми. Демократія як суспільна практика та теоретична концепція завжди перебувала у полі зору вчених-політологів та ширшого кола дослідників-гуманітаристів – філософів, соціологів, соціальних психологів, істориків, культурологів, а також державних та громадських діячів. Зміни у функціонуванні демократичних інституцій, базових процедур та механізмів утілення демократичних принципів управління та владування, а також суб’єктів демократичного процесу послідовно протягом кількох століть актуалізували дискусії в межах нормативних теорій та концепцій. Більшою мірою нас цікавитиме той період дебатів навколо трансформацій демократії, коли медіа стали частиною політичної теорії та однією із невіддільних складових практичної політики й реалізації владних повноважень. Відповідно, це буде середина і друга половина ХХ століття та початок нинішнього. Тривалий час у центрі уваги перебувала модель „агрегативної демократії” (трапляється також назва „інша демократія”) авторства Йозефа А. Шумпетера. Його найбільш знана робота „Капіталізм, соціалізм і демократія” містить ту думку, що демократія має перш за все бути змагальною, формувати систему конкурентного відбору лідерів, які

візьмуть на себе обов'язок просувати суспільно важливі (часом непопулярні) рішення. Відповідно, громадяни вимагатимуть від них першочергово політичної відповідальності, й у разі потреби можуть змінити їх. Так дотягатиметься загальне благо як ключова ідея демократії.

Згодом політична теорія актуалізувала увагу до моделі „демократичного обговорення”, більш відомої за творчістю німецького інтелектуала Юргена Габермаса як „деліберативна демократія” („демократія обговорень”). Зауважимо, що у цій моделі представник Нової Франкфуртської школи акцентує на комунікативних умовах і процедурах, які роблять легітимним громадську думку і політичну волю завдяки наявним суспільним інститутам, серед них і медіа. Описуючи суспільні процеси XVIII століття, він зазначає: „...набуває сили ще й другий чинник відносин раннього капіталізму, справжня вибухова сила – преса”. Для нас важливим є увага науковця до комунікативної складової, яка забезпечує пошук та досягнення консенсусу, що влаштовував би більшу частину суспільства. Завдання полягає лише у тому, як позбавити комунікацію впливу з боку системи, що бере під контроль обіг важливої суспільної інформації. Він не вживав термін „медіакратія” (про яку мова піде далі), оскільки розглядав комунікацію більше як універсальний феномен без екстраполяції на інституції, які опікуються її масовим продукуванням та поширенням [2, с. 32, с. 64, с. 270].

Ще одна представниця неомарксизму, бельгійська політична філософія, професорка політології Центру вивчення демократії Вестмінстерського університету у Лондоні Шанталь Муфф пропонує модель „агоністичної демократії”, яка, на відміну від попередніх моделей, більш чутлива до „оркестру голосів” сучасних плюралістичних суспільств [3].

Інший дослідник, Ассаф Шарон, вважає ідею „деліберативної демократії” „безнадійно утопічною” щодо втілення на практиці, хоч і цікавою з погляду теоретичних міркувань. Піддаючи її критиці з огляду на суспільну практику, він навіть ставить під сумнів наближення до ідеалу „демократії обговорень”. На його думку, головна причина цьому – виборча некомпетентність. До цього поняття входить як непоінформованість громадян у суті політичних процесів, так і їхнє небажання брати участь у політичній дискусії. Відсутність виборчої культури натомість призводить до того, що більший вплив на голосування має приватний інтерес та думка групи, до якої належить громадянин, ніж усвідомлений та інформаційно обґрунтований вибір. Як наслідок, виборці все більше схильні слідувати популістським тенденціям [4].

Френк Хендрікс, аналізуючи у своїй роботі кілька моделей демократії, зазначає, що жодна з них не існує у чистому вигляді: будь-яка успішна демократія на практиці втілюється через гібридну форму, поєднуючи різні погляди на лідерство, модель управління, громадянство та має свої сильні та слабкі сторони [5].

Вплив популізму на демократію як найбільш „актуального вірусу” досліджують Ф. Фінчельштейн і Н. Урбанаті. На їхню думку, до популізму схильні як традиційні демократичні суспільства, так і ті, що їх ми називаємо –

„держави демократичного транзиту”. Але особливу небезпеку популізм як політичне явище несе для репрезентативних демократій, суть яких – у представленні інтересів народу як джерела влади за допомогою обраних ним представницьких органів. Автори переконані, що, опинившись біля керма, популістичні сили прагнуть спотворити засади демократичного суспільства, яке і привело їх до влади, як правило, через незаконне втручання у перебіг виборів та порушуючи з корисливих мотивів демократичні принципи [6].

Про виклики перед американською демократією, яка ще донедавна без жодних застережень вважалася чи не взірцевою, йдеться у статті Рейчел Кляйнфельд, старшого наукового співробітника програми „Демократія, конфлікти та управління” Carnegie Endowment for International Peace. У ній дослідниця зауважує, що в американському суспільстві помітні наслідки розколу, котрий, власне, й несе загрозу демократичним стандартам. Він базується перш за все на емоціях, або ж „афективній поляризації”. Цей процес розпочався задовго до приходу на президентське крісло Дональда Трампа і має як соціально-політичне, так і економічне підґрунтя [7]. Нам залишається додати, що найефективнішим інструментом формування емоційного фону в сучасному суспільстві є засоби масової комунікації, а їх авангард – нові медіа. З приводу того, що демократичне суспільство має сформувати такий економічний устрій, що мав би підтримувати демократію, йдеться у нашій публікації [8].

Українська дослідниця Г. Зеленько щодо демократичного транзиту в Україні зауважує, що „в нашій державі, як і в інших пострадянських республіках, відбулася девальвація інструментів демократії. Тобто, в Україні дефіцит інституціалізованої довіри конвертується у різні форми політичної поведінки, найпоширенішими з яких є деінституціоналізація інструментів демократії; політичне відчуження (абсентеїзм); радикалізація політичної сцени; екстерналізація довіри; політичний популізм і демагогія” [9, с. 54].

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Ці та інші вчені прагнули описати зміни у світі реальної демократії, яка зародилася як практика зборів у стародавніх грецьких полісах, пізніше відродилася у формі представницької демократії в постсередньовічній Європі. Досягнувши свого апогею наприкінці XIX століття, сьогодні вона виявляє себе іншими гранями та якостями, прагнучи зберегти свою суть в інформаційну добу. На тлі „кінця епохи виборів” (перефразуємо метафору про „кінець історії” Френсіса Фукуями), коли перебіг виборів навіть у нових демократіях, як Україна, відбувається майже зразково, висувається ідея „моніторної демократії”. Її головним суб’єктом стає „idea of the monitorial citizen” [10]. Трактувати її слід як „нову історичну форму демократії, різновид “постелекторальних” політики та урядування”, що визначаються стрімким зростанням різноманітних типів позапарламентських механізмів контролю влади. Серед них нам найцікавішим буде медіа як інституція, що поряд із завданням „інформувати” одразу примірила і вбралася у шати „контролера” та „ланцюгового собаки демократії”. У своєму дослідженні ми тестуємо концепцію „моніторної

демократії”, оскільки вона передбачає такі умови, коли інституції, що опікуються чи спрямовані за своїми функціями на контроль влади, покладаються на інновації у сфері медіа та використовують їх для реалізації завдань практичної політичної діяльності та управління. На цю модель варто звернути увагу ще й тому, що вона знайшла своїх прихильників на межі століть, коли на суспільній арені з’являються соціальні мережі, що для нас стануть феноменом найуспішнішого поєднання функцій інформування, залученості та бізнесу. У цьому контексті знову повертаємося до медіакратії, яка отримує шанс для свого нового прогресу, але водночас є „поганим знаком для моніторної демократії, оскільки закріплює її декадентські прояви” [11, с. 103–105, с. 132, с. 243].

Загальна мета та завдання статті – окреслити перетворення у функціонуванні сучасної демократії як форми правління на основі того припущення, що сьогодні політична влада все вагомніше є продуктом медіа, а отже, вона (демократія) у сенсі її втілення у політичній практиці є залежною від нових медіа, перш за все соціальних мереж, що управляють настроями та загальною поінформованістю виборця – „idea of the monitorial citizen”. Ми прагнемо акцентувати наявність тієї загрози, що втілення демократичного врядування надто залежне від інформаційної перенасиченості та трактування медіа лише як прибуткової бізнес-діяльності, забуваючи про їх соціальну, а отже – витратну складову. Цим функціоналом медіа як соціальним благом мала б опікуватися демократична держава для безпеки її громадян.

Новизна, на наш погляд, полягає у тому, що слід визначити динамічний вплив, зокрема нових медіа, як іманентну умову формування нової моделі політичної організації. Тому постала потреба дослідити, настільки медійна сфера як частина інформаційної перебирає на себе функції політичних елементів соціальної структури (Роберт Мертон). Такі соціальні інститути, як уряди, законодавчі збори, місцеві органи влади, суди різних рівнів, що формують скелет політичної системи, часом не можуть адекватно реагувати на зміни у повсякденній культурі у широкому сенсі. Цей стан породжує джерела нестабільності демократії, такі як трампізм, путінізм, для яких медійний рейтинг важить значно більше, ніж для лідерів політичного традиціоналізму.

Медіа, що формують свою екосистему все більше завдяки Інтернету, в результаті структурують мережевий устрій політичного життя. Примітно, що за своєю природою Українська держава більш нагадує мережеве у культурному плані (досі не в політичному) суспільство. Звідси й складність формулювання „української національної ідеї”, яку б схвально прийняли в усіх куточках країни, яка б у такий спосіб об’єднала мешканців у політичну націю. Політичне життя перекошує із реальності у віртуальний світ, відриваючись від локального місця проживання громадянина. Натомість постає можливість існування громадянина у неприв’язаному до безмежної реальності медійному світі. Він може бути одночасно і локальним (твоя група членів ОСББ у Viber чи WhatsApp), і глобальним – в Instagram можна бути підписаним на Тім Кардаш’ян.

Також важливо зауважити, що відбуватимуться зміни й у самій журналістиці, яка, поряд з медіаменеджерами, дистрибуцією і виробництвом, функціонально забезпечує повсякденну діяльність медіасфери. Частково ці зміни, до прикладу „конструктивна журналістика”, стане переосмисленням традиційних функцій, які свого часу сприяли тому, що медіа постали як соціальна інституція.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. У центрі дискусії про демократичні засади функціонування суспільства лежить концепт свободи, який постав зі споглядання перших мислителів за долею вільних громадян (чоловіків) і рабів. Далі цей концепт набув політичного звучання в обов'язку і праві вільного громадянина втілювати *політики* свого існування разом із такими самими вільними мешканцями грецького полісу, зокрема щодо людей підневільних. У ті часи головним ресурсом, за який точилася політична і не тільки боротьба, були речі матеріального характеру – землі, виноградники, жінки та прикраси. Нині, в добу інформаційну, герць відбувається за віртуальний простір (Г. Почепцов), а саме – за увявлення людини, її час, увагу та емоції. За тоталітарного (відверто антидемократичного) режиму реальність стає такою, якою вважає за потрібне держава, усталені факти змінюються і стають проявом влади. Ми наголошуємо саме на понятті „факт”, що для медіа сфери, як ядра інформаційного суспільства, є визначальним, оскільки значною мірою суперечності та небезпека існування людини і держави в інформаційну добу розпочинаються зі свідомого приховування чи змішування факту та судження, їх підміні та використанні у державному управлінні. За твердженням Томаса Рікса, двічі лауреата Пулітцерівської премії, дослідника біографій прем'єр-міністра Великої Британії Вінстона Черчилля та його співвітчизника Джорджа Орвелла, інформація не лише означає владу, але й приносить чималий прибуток. Тому корпорації Кремнієвої долини „розглядають людей як ресурси, які слід видобувати й використовувати – на кшталт ... вугілля у XIX столітті”, за нашою аналогією – рабів у грецьких містах-полісах, що існували до нашої ери. Тому в інформаційну добу фундаментальною рушійною силою західної цивілізації залишається боротьба за реальність [12, с. 178, с. 255, с. 264]. А досліджуючи сучасний стан демократії, наслідки такої боротьби видаються неоднозначними. Перенасичена інформацією людина, як і та, що страждає від оманливої інформації чи її браку, – однаково є вразливою у питаннях своєї політичної суб'єктності.

Інформація, яка комунікується громадянами з власної ініціативи чи унаслідок зовнішнього цілеспрямованого впливу, а не інші, домінуючі раніше ресурси, визначає також і сучасну політичну практику. Тільки тепер цим питанням у владі займаються не звичні нам за минулим десятиліттям фахівці зі зв'язків з громадськістю, а так звані методологи. Ілюстративними у цьому контексті є застосування їхніх інтегрованих інформаційно-комунікативних та аналітичних навичок у сучасній російській політичній практиці. Російська дослідниця Тетяна Становая зауважує, що ще у 2016 році

російський лідер В. Путін зробив вибір на користь методологів, запросивши їх управляти внутрішньою політикою РФ. Їхнім завданням стали цілком медійні орієнтири: формувати настрій та емоційний фон, творити образи майбутнього, програмувати, окреслювати систему цінностей для правильної та неправильної поведінки. Всі ці завдання сучасної влади спонукані та вирішуються медійними стандартами, законами комунікування. Фахівці-методологи „здійснювали управління кризами та проблемами шляхом формування схем, творення сенсів, програмування суспільства ... для контролю за процесами” [13].

Слід висунути гіпотезу та перевірити її методами компаративного аналізу (з обранням президентом США Джо Байдена відповідної інформації буде значно більше у вільному доступі) на предмет того, що таке успішне втручання Росії у президентські вибори у США 2016 року було обумовлене не лише тим, що відповідно до популістичного тренду кандидатура Дональда Трампа була на той час оптимальною. Докладний та прискіпливий погляд науковців та експертів-політологів не може не зупинитися на тому, що втручання було аж надто зухвалим та ефективним. Ніби до того вже відбулися „польові випробування”. І тільки завдячуючи сталості американських урядових інституцій, політичним традиціям, політичній культурі та вдало вибудованій системі владних противаг вдалося уникнути більших проблем із майбутнім демократії у найпотужнішій країні світу, яка ту ж демократію й експортувала як інструмент зовнішнього впливу та формування світового лідерства. Нам видається, що слід визнати як історичний факт те, що до США були „хакнуті” перш за все інструментами традиційних медіа, а потім і нових, паростки демократичних перетворень у самій Росії. А згодом інфоагресії у відкритій формі зазнала Україна. Це стало елементом гібридних воєн нашого часу, задекларованих у „доктрині Герасимова”. Оскільки у сучасному світі захоплення територій чи якомога більшої кількості „рабів” не є ціллю новітнього протиборства та демонстрацією сили, нині боротьба розгортається у площині ідей та цінностей. Тобто там, де формуються переконання про обрання форм суспільної взаємодії, де громадяни найактивніше комунікують у різний спосіб. За словами дослідниці інформаційної безпеки Александри Алварової, „тепер "хакнути" можна не лише акаунт чи банківський рахунок, але і цілі поняття – такі, як свобода, демократія чи патріотизм. Їх можна "зламати" і надати їм зовсім іншого змісту, а люди не помітять підміни” [14].

Уже не вперше демократія стикається з інформаційною сферою, де знаходить як своїх союзників, так і супротивників. Адже комунікація як суспільне явище зародилася та розвивається не лише з потреби виживання нашого біологічного виду. Вона удосконалилася як чинник влади, її субстрат та неодмінний інструмент заволодіння та утримання першості.

Як вказувалося вище, еволюція західної демократії засвідчує, що сьогодні саме комунікація визначає формат політичних взаємовідносин [15, с. 172]. Ця тенденція незабаром визначатиме значною мірою майбутнє демократій – сталих [16–18] та тих, що їх ми називаємо транзитивними [19].

Не йдеться про кінець демократичної епохи. Хоча, спонукані постами у соціальних мережах та підігріті офлайнним виступом президента, який іде, американські громадяни таки реально вдерлися до Капітолія. Однак цього разу все завершилося як винятково символічний політичний крок (не для родин 5 загиблих під час штурму). Ще півстоліття тому у демократичних країнах жила лише чверть усього людства, а решта держав, цілі континенти (Африка) існували як постколоніальні утворення, далекі від демократичних цінностей. Захоплення символу світової демократії нагадало про крихкість цього феномену, вказавши на джерело, яке несе йому загрозу і перебуває у тілі самої демократії – тиражоване та емоційно забарвлене вільне слово.

Міжнародна арена, де боротьба за демократію стала предметом зовнішньої політики, її майбутнє також дебатується у контексті інформаційних відносин. Так, на погляд Дж. Ная-мл., політика „гострої сили”, до якої вдаються провідні країни світу, означає інформаційні війни сучасних авторитарних держав, щоб „зменшити привабливість демократії шляхом маніпуляцій ідеями, політичними уявленнями та виборчими процесами”. Крім того, практика „гострої сили” відрізняється від одного політичного режиму до іншого. Проте, як правило, „...передбачає цензуру і маніпуляції, призначені не для прихильності громадської думки, а для руйнування цілісності незалежних інституцій” [20; 21].

У січневому номері журналу „Scientific Reports” Міхал Косинські, автор ідеї алгоритму психологічного профайлінгу та таргетованої реклами, що за ними на основі даних про 90 мільйонів користувачів соціальної мережі Facebook скористалася Cambridge Analytica для надання послуг виборчому штабу Дональда Трампа у 2016 році, доволі обґрунтовано твердить: лише за фото можна з високою ймовірністю (йдеться про 70 відсотків) з’ясувати, які політичні погляди сповідує громадянин [22].

Таким чином, медіа, озброївшись *штучним інтелектом*, не лише формуватиме політичні емоції у момент, коли виборець усамітнюється у кабінці для голосування й переживає кероване ззовні емоційне збудження, але й, коли нічого не підозрюючи, мандрує вулицями населеного пункту чи, сидячи перед монітором комп’ютера, побіжно ознайомлюється із рекламною продукцією у рамках виборчого процесу і не тільки. При цьому сам автор застерігає, що застосування таких технологій загрожує небезпекою керованого управління емоціями та впливом на рішення людини, цього разу політичні.

Нові методологічні практики сьогодні є лідерами у питаннях управління внутрішньою політикою. Вони спираються на інформаційну складову, а вона, на думку частини теоретиків і практиків медіасфери, сьогодні визначається тим, що незалежно, чи справді світ стає все більш непридатним до життя, природа новин взаємодітиме з природою пізнання, спонукаючи нас думати, що це справді так [23]. Природа новин здатна викривляти уявлення людей про навколишній світ унаслідок розумової похибки, яку психологи Амос Тверски (Amos Tversky) та Деніел Канеман (Daniel Kahneman) назвали „евристичність доступності”. Її суть у тому, що люди оцінюють імовірність

події або частоту схожих речей за легкістю, з якою схожі випадки приходять на думку. А схилити їх до цієї думки можуть різні джерела інформації. Телебачення та нові медіа серед них тримають лідерство. Саме цим користуються політики, що практикують популізм у різних його проявах – від трампізму до аграризму у виконанні українських політичних фріків. А саме він найбільше сьогодні торпедує демократичні засади політичного управління.

Традиційні медіа, хоча й сформувалися у країнах ліберальних демократій як напрям підприємницької діяльності, що має приносити фінансовий прибуток, проте не були тим бізнесом, який виводив своїх власників на перші рядки у рейтингах Forbes найбагатших людей світу. Однак уже кілька років поспіль це відбувається саме так. Поєднання ІТ-технологій, інноваційних бізнес-моделей та функцій медіа (їх втілюють соціальні мережі) дозволяє новітнім технологічним компаніям зміцнювати довіру до них громадян на тлі послаблення впливу держави, традиційних медіа та незалежних структур громадянського суспільства. Урядові інституції демократичного правління змушені медіатизуватися, пристосовуватися до потреб інформаційного споживання. Цей процес для бюрократичних структур, яким напевне є державний апарат, є болісним, тривалим та супроводжується перманентним поверненням до практик закритості, втаємничення і втрати комунікацій з аудиторією – населенням. Уряди відчують небезпеку з боку технологічних компаній. Прикладом може стати законодавча ініціатива австралійських політиків. Уряд Австралії стверджує, що технологічні платформи заробляють на людях, які хочуть читати новини, тому повинні платити редакціям традиційних медіа. Натомість Facebook, не чикаючи схвалення законопроекту, у лютому 2021 року заблокував користувачам з Австралії можливість обмінюватися та переглядати новини у соцмережі. Такою була відповідь компанії на законопроект, який може зобов'язати їх платити медіа за публікацію їхніх матеріалів.

Політичне життя, сповнене бурхливими викидами емоційно забарвленої інформації, радикалізує і ділить по лінії „чорне/біле” навіть стабільні й успішні суспільства. Інфодемія як нове суспільне явище, спричинене пандемією коронавірусу і переформатуванням звичного життя усього людства, руйнування виробничих ланцюгів та загроза банкрутств цілих галузей, змусила громадянина шукати опертя у своєму житті, ставити питання щодо того, який лад – демократичний чи недемократичний – успішніше справляється із важкими викликами. Людина має сподівання у двох площинах: щоб той, на кого покладаєшся, був емоційно позитивним і гарантовано компетентним. Серед чотирьох суспільних інституцій, за оцінками щорічного Барометра довіри Едельмана [24] – державні органи, організації громадянського суспільства, традиційні канали масової інформації та бізнес-структури, – лише останні визначаються як компетентні та етичні (див. рис. 1). Згаданий вище конфлікт Facebook і національного уряду – приклад політичної боротьби нової епохи, коли суб'єктами виступають уже не партії, групи з певними ідеологіями чи моральними цінностями, а соціальні мережі (технологічні компанії) та державні органи.

БІЗНЕС НАРАЗІ ЛИШЕ ОДНА ІНСТИТУЦІЯ, ЩО ВИЗНАЧАЄТЬСЯ ЯК КОМПЕТЕНТНА ТА ЕТИЧНА

(Співвідношення показника компетентності до показника етичності)

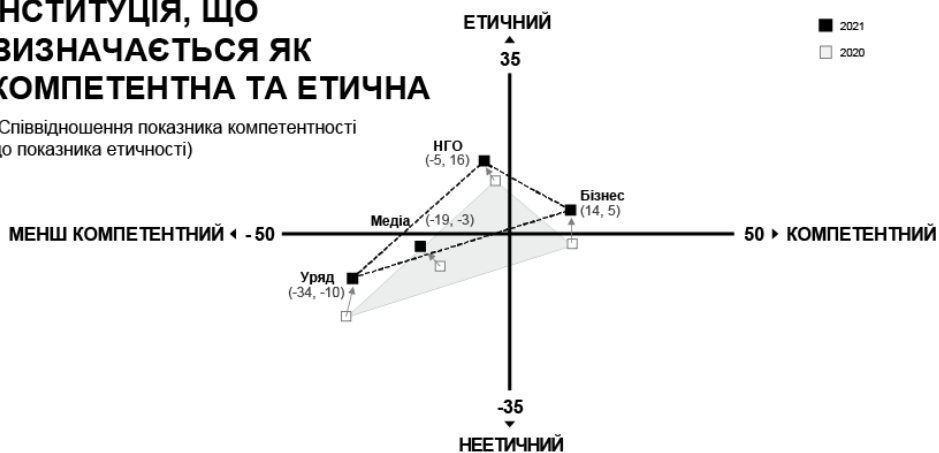

Рис. 1. Співвідношення показників оцінки громадянами компетентності та етичності в діяльності бізнесових структур, традиційних медіа, державних і недержавних інститутів [24].

Окремо хотілося б зупинитися на тому, що запропонована система координат має два вектори, що демонструють етичну (моральну) складову та компетентнісну – раціональну оцінку діяльності бізнес-структур. Отже, якщо бізнес, зокрема і технологічні бізнес-корпорації, що володіють монополією на поширення інформації у соціальних мережах, видаються не лише компетентними (раціональне начало), але й етичними, тобто моральними, а значить вартими довіри, то вплив таких інституцій здається подвійно обумовленим – раціональним та емоційним сприйняттям людиною дійсності. Фактично, вони формують її світосприйняття – ту реальність, у якій усі явища, зокрема й демократію, оцінюємо й сприймаємо у контексті актуальних медіаповідомлень. Феномен впливу медіапсихологічних чинників на електоральний вибір громадян України, на формування їхньої політичної поведінки у момент, коли потрібно зробити, як видається цілком логічним, раціональний вибір, ґрунтовно розкрито у статті Ю. Шайгородського [25]. Загалом можемо погодитися, що демократія в описаній ситуації стикається із постанням „світу без дійсності” (у сенсі реальності) [26, с. 274].

Самі медіа, а точніше ті, хто забезпечує її функціонування: редактори, журналісти, менеджери та медіа експерти – говорять про необхідність перегляду стандартів роботи, що склали б альтернативу до сприйняття інформаційної сфери виключно як ринку чи інструменту тотального та прихованого впливу на вибір громадян – політичного чи споживацького. У цьому контексті сформувався рух, що дістав назву „журналістика дії”, чи в вітчизняному просторі – „конструктивна журналістика”. Ця течія у

медіасередовищі серед своїх критеріїв оцінки поширюваної масової інформації пропонує, зокрема, "позитивну раціональність". А саме – медіа має продукувати та супроводжувати дискурс рішень, сприяти напрацюванню та втіленню суспільно значущих завдань, вказувати соціуму шлях до подолання суспільного розпачу, зокрема, й сприяти становленню демократичного консенсусу в суспільстві [27]. Проведемо паралель: як у звичному парламентському житті визначаємо владну більшість та опозицію, так і щодо інфовлади (Євген Бистрицький) постає власна опозиція, чій принципіві засади відповідають демократичним або є їхнім продовженням у сфері інформаційній. Безумовно, на якомусь історичному етапі вони можуть стати „інформаційною більшістю”, хоча це видається утопічним твердженням про ідеальну модель суспільства Томаса Мора. Скоріше, і цього може бути достатньо для повноцінного суспільного поступу, влада й опозиція ніколи не поміняються своїми місцями. Однак такі течії, як „конструктивна журналістика”, зможуть забезпечити позитивний інформаційний баланс у суспільстві, стати запобіжником від втрати курсу на демократичний прогрес.

Цьому є цілком реальні приклади, успішні у країнах сталих демократій. Загалом цей напрям у журналістиці збігається із тими засадами, на яких діють у медійному просторі різних держав суспільні мовники. У статутах таких організацій мінімізовано застосування рекламних можливостей, а фінансування має надходити перш за все з абонентської плати громадян – споживачів інформації, яка визначає політичне тло їхнього життя. Однак тут виникає інша проблема – готовність платити. Врешті, на ще одне неоднозначне відкриття вказують соціологи медіа, що готовність платити за новини не була пов'язана зі сприйняттям медіа як ключового елемента того типу демократії, яка сьогодні функціонує у політичному житті країн. Невтішний висновок для прихильників демократичних цінностей у тому, що люди платять за новини, коли вони слугують утвердженню їх соціальної ідентичності, а не із відчуття, що новини корисні для демократії. Молодь платить за новини (до прикладу, нові музичні треки чи відео), оскільки це допомагає підтримувати та просувати їх соціальний статус серед однолітків [28].

Висновки та перспективи подальших досліджень цієї наукової проблеми. Отже, як узагальнення наведених вище міркувань, можемо дійти висновку, що демократична форма правління у сучасному світі зазнає трансформацій, цього разу викликаних феноменами інформаційної доби (перш за все новими медіа) та їх всепроникним впливом на політичні інституції, суб'єктів політичного процесу та їх рішення. Вони змінюють способи громадянського комунікування, політичної участі громадян, особливо підготовки та перебігу виборів, набір інструментарію публічного лідерства. Це видається цілком еволюційним процесом, який, однак, може торпедуватися викривленням, вульгаризацією та підміною суті принципів та засад демократії. Події у провідній демократії та економіці світу – США під час передачі влади новій адміністрації, а ще раніше Brexit у Великій Британії

засвідчили, що такі виклики стоять як перед суспільствами із тривалим демократичним досвідом, так і перед державами демократичного транзиту. Їх спільні та відмінні риси та способи подолання інформаційних викликів також можуть стати місцем докладання інтелектуальних зусиль.

Тож, на наш погляд, й надалі ми спостерігатимемо формування моделей демократії, орієнтованих на комунікацію та віртуалізацію діяльності громадянина та політичного простору. Це відбуватиметься з різною швидкістю навіть у країнах, що декларують чи реалізують демократичний шлях розвитку. Тому важливою є перспектива подальших досліджень цієї проблеми під кутом зору появи та наслідків нових виборчих технологій, застосування штучного інтелекту, електронного врядування та нових інформаційних послуг, які видозмінять державне управління як інституційну базу правової держави, її буденних взаємин із громадянином. Ефективність управління державами все більше визначається не кийками, а комунікаціями (Г. Почепцов).

Демократична держава перебуває до часу в непублічному конфлікті (згодом він стає предметом відкритих слухань в урядових установах) з технологічними медіагігантами за вплив на політичні процеси, емоції, серед яких інтегрованою є довіра, та настрої громадян. Дослідження потребують і ті факти, що правила технологічних платформ дублюють політичні й правові функції окремих державних інституцій, витісняють їх з поля взаємодії з громадянами. При цьому їх поведінка продиктована бізнес-інтересами та відповідальністю лише перед акціонерами, а не споживачами інформаційної продукції. Потреби останніх вони не надто охоче беруть до уваги, а прийняті ними рішення не проходять горнила громадського обговорення чи участі. Цей стан нагадує елементи інформаційної диктатури. Її ознаки та потенціал деформації демократичних цінностей на зразок свободи слова також предмет нагальних політологічних студій. Держави демократичного ґатунку відчувають таку небезпеку і вживають кроків у відповідь, до прикладу згадана нами вище Австралія.

Лише демократія, яку вирізняють міцні, але чутливі до змін інституції, продержавницьки орієнтований політичний клас, інноваційна економіка та глобальна взаємодія із партнерами та коаліціями, зможе з урахуванням інтересів громадян та національної безпеки формувати баланс сили щодо технологічних компаній, де поєдналися інформаційна та бізнес-потуги. У цьому контексті також потребує подальшого наукового дослідження і прогнозування та обставина, що разом із концентрацією бізнес-потужностей у світових технологічних компаніях вони стають більш фінансово вразливими: банкрутують вони – банкрутують компанії, які на їх платформах розвивали свій бізнес, користувалися їхніми управлінськими та ІТ-рішеннями. Ми виходимо з того міркування, що значна частина сьогоднішньої політичної взаємодії відбувається за посередництва та у форматах, які адаптовані, створені й належать згаданим компаніям. У такий спосіб виникає нова загроза демократії. Так, уже маємо перший прецедент, як тисячі дрібних

так званих „інвесторів-дегенератів” з форуму на платформі Reddit потопили великого біржового гравця на акціях компанії GameStop.

Залишається питанням також і те, чи „idea of the monitorial citizen” знайде своє подальше втілення і чи він (громадянин) умовно чи, навпаки, реально поінформований достатньою мірою, щоб зробити свідомий вибір. Ідеться про нову здатність громадянина „сюрфити”, сканувати весь спектр медійного простору як частини загального інформаційного та зосереджуватися на важливих, з його погляду, повідомленнях чи їх проблемному блокові. У цьому контексті ми говоримо про нагальну потребу демократичних держав опікуватися громадянською освітою. Вона має передбачати значний масив знань та навичок, що їх сьогодні називають інформаційною грамотністю, яка передбачає розуміння засад інформаційної безпеки не лише власної, але й суспільної.

Демократії доведеться змінюватися, а перед дослідниками стоятиме питання перегляду її основного концепту – свободи. Акцент очікувано зміниться і ключовим стане інший концепт – відповідальність. У рамках медійної спільноти ця дискусія вже окреслилася як напрям „конструктивної журналістики”.

Бібліографічні посилання

1. Даниленко С., Павлюк О. Демократія у медійному бульйоні. Дзеркало тижня. 2019. № 22–23. URL: https://zn.ua/ukr/internal/demokratiya-v-mediynomu-bulyoni-314578_.html (дата звернення: 19.01.2021).
2. Габермас Юрген. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / пер. з нім. А. Онишко. Львів : Видавництво „Літопис”, 2000. 318 с.
3. Муфф Шанталь. Постдемократія и постполітика. URL: <http://gefter.ru/archive/10510> (дата звернення: 10.01.2021).
4. Sharon Assaf. Populism and Democracy: The Challenge for Deliberative Democracy. *European Journal of Philosophy*, 2019, 27. P. 359–376.
5. Hendriks Frank. *Vital Democracy: A Theory of Democracy in Action*. Oxford : Oxford UP, 2010. 256 p.
6. Finchelstein F., Urbinati N. *On Populism and Democracy*. Brill, 2018. P. 15–37.
7. Kleinfeld Rachel. Profound rebuilding needed to shore up U.S. democracy. URL: <https://carnegieendowment.org/2021/01/07/profound-rebuilding-needed-to-shore-up-u.s.-democracy-pub-83575> (дата звернення: 19.01.2021).
8. Danylenko Serhiy; Rodina Iryna. Ewolucja typów demokracji w państwach transformujących się w kontekście zagrożenia populizmem. „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne”, 2020. Vol. 6, № 2. P. 59–78. Університет Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні. URL: <https://journals.umcs.pl/we/article/view/11819>
9. Зеленько Г. Подолання кризи інституційної довіри як передумова розвитку соціального капіталу. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси: Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 38–66. URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/politic_of_social_reforms.pdf

10. Schudson Michael. Changing Concepts of Democracy. URL: <http://web.mit.edu/m-i-t/articles/schudson.html> (дата звернення: 29.12.2020).
11. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа / пер. с. англ. Д. Кралечкина; под науч. ред. А. Смирнова; НИУ „ВШЭ”. Москва : Изд. дом ВШЭ, 2015. 310 с.
12. Рікс Томас. Черчилль і Орвелл. Битва за свободу / пер. з англ. Дарина Березіна. Київ : Лабораторія, 2020. 320 с.
13. Становая Татьяна. Жизнь при коллективном Путине. Каким будет 2021 год для российского режима и общества. URI: <https://carnegie.ru/commentary/83537> (дата звернення: 6.01.2021).
14. Alvarové Alexandry. Únos bez jediného výstřelu. URL: <https://www.katyd.cz/clanky/unos-bez-jedineho-vystrelu.html?fbclid=IwAR3eGgKysqAeudHDsRW7TO35Ka9nW1FihffPy4SqX33NbWxa1sNVAv5mo80> (дата звернення: 15.01.2021).
15. Даниленко С. І. Громадянський вимір комунікативної революції: Модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж : монографія. Київ : ІМБ, 2010. 312 с.
16. Most voters say the events at the US Capitol are a threat to democracy. URL: <https://today.yougov.com/topics/politics/articles-reports/2021/01/06/US-capitol-trump-poll?fbclid=IwAR0Ej2vie8l4dBfVKH-DuEqOUz9ij3RCyD6l11jJGhGjF0iJDEKzsASC9s0> (дата звернення: 17.01.2021).
17. „Америка более не прокладывает курс на демократию и утратила все права его задавать”. Мировые и российские политики о захвате Капитолия сторонниками Трампа. URL: <https://meduza.io/feature/2021/01/07/amerika-bolee-ne-prokladyvaet-kurs-na-demokratiyu-i-utratala-vse-prava-ego-zadavat> (дата звернення: 17.01.2021).
18. Fischer S., Lawler D. The free press is getting squeezed, even in democracies. URL: <https://www.axios.com/freedom-of-the-press-israel-philippines-rappler-7c1708d3-2950-49a9-a8d2-32f02136a5af.html> (дата звернення: 17.01.2021).
19. Панич О. Демарш соцмереж: проти Трампа чи проти Першої поправки? URL: <https://detector.media/infospace/article/183867/2021-01-07-demarsh-sotsmerezeh-proty-trampa-chy-proty-pershoi-popravky/> (дата звернення: 17.01.2021).
20. Nye J. S., Jr. (2018, January 24). How Sharp Power Threatens Soft Power. Retrieved from. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-01-24/how-sharp-power-threatens-soft-power> (дата звернення: 06.01.2021).
21. Павлюк О. О. Феномени медіалізму та медіатизації та їх вплив на міжнародні відносини. Гілея. 2017. № 124. С. 308–313.
22. Kosinski Michal. Facial recognition technology can expose political orientation from naturalistic facial images. URL: <https://www.nature.com/articles/s41598-020-79310-1> (дата звернення: 19.01.2021).
23. Pinker Steven. The media exaggerates negative news. This distortion has consequences. URI: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/feb/17/steven-pinker-media-negative-news> (дата звернення: 10.01.2021).
24. Edelman Trust Barometer–2021. URL: <https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2021-01/2021-edelman-trust-barometer.pdf> (дата звернення: 19.01.2021).

25. Шайгородський Ю. Медіапсихологічні чинники електорального вибору–2019. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2020. Вип. 22 (28). С. 30–42. URL: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/864> (дата звернення: 19.01.2021).

26. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і літера, 2020. 416 с.

27. Green Giselle. The express guide to constructive journalism. URL: <https://www.ncvo.org.uk/guide-to-constructive-journalism> (дата звернення: 19.01.2021).

28. Curry Alex. People pay for news that reinforces their social identities. URL: <https://www.americanpressinstitute.org/publications/research-review/people-pay-for-news-that-reinforces-their-social-identities/> (дата звернення: 19.01.2021).

Стаття надійшла до редакції 29.01.2021